

Het vieren van vrijheid

Martijn van der Steen

Liesbeth Noordegraaf-Eelens

Paul Frissen

NSOB . . .

Nederlandse School voor Openbaar Bestuur

dr. Martijn van der Steen is co-decaan en adjunct-directeur van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur.

dr. Liesbeth Noordegraaf – Eelens is docent bij de Erasmus Universiteit Rotterdam en voormalig onderzoeker denktank Nederlandse School voor Openbaar Bestuur.

prof.dr. Paul Frissen is bestuursvoorzitter en decaan van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur.

Het vieren van vrijheid

Martijn van der Steen

Liesbeth Noordegraaf-Eelens

Paul Frissen

2012

ISBN: 978-90-75297-22-5

Inhoudsopgave

Voorwoord

pagina 3

Vooraf

pagina 4

- 1** **Nooit meer oorlog: voor altijd vrij?**
pagina 7
 - 2** **Waarover gaat Bevrijdingsdag?**
pagina 15
 - 3** **Varianten van vrijheid en vieren**
pagina 23
 - 4** **Conclusie: van Vrijheidsbegrip naar Bevrijdingsdag**
pagina 29
- Ten besluit**
pagina 31
- Noten**
pagina 32

Voorwoord

VRIJHEID EN 5 MEI

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei geeft richting aan herdenken op 4 mei en vieren op 5 mei. Het is daarom belangrijk begrippen als 'vrijheid' en 'bevrijding' te duiden. Dit was voor het comité de aanleiding om de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur te vragen het begrip vrijheid in de context van 5 mei te onderzoeken en kritisch te beschouwen.

Op basis van gesprekken met experts heeft de NSOB twee krachtige en inspirerende essays geschreven, waarvoor de eindverantwoordelijkheid bij de auteurs ligt. Het eerste essay gaat over het concept vrijheid en in het tweede wordt ingegaan op het vieren van vrijheid op 5 mei. Beide essays voeden de discussie over vrijheid binnen en buiten het comité en dienen als inspiratie voor het opstellen van een memorandum voor 5 mei, zoals dat ook bestaat voor 4 mei. Met dit memorandum wil het comité de inhoudelijke basis van Bevrijdingsdag borgen en versterken.

Nationaal Comité 4 en 5 mei

Vooraf

Een bijzonder feest

Bevrijdingsdag is een bijzondere feestdag. We vieren het einde van de bezetting en in het verlengde daarvan het einde van de Tweede Wereldoorlog en de vrijheid waarin we leven. Het is een feestelijke en gevarieerde dag. Met vlaggen, festivals, muziek, maar ook met tijd voor bezinning en reflectie op vrijheid. Bij Bevrijdingsdag gaat het om een duidelijk afgebakende gebeurtenis. Vrijheid is een veel ruimer en lastig te definiëren begrip. Voor sommigen gaat het om de afwezigheid van oorlog, voor anderen om de kans op ontplooiing. Voor sommigen is vrijheid gerelateerd aan de rechtsstaat, anderen zien het eerder als een culturele en maatschappelijke norm. Voor de één is het een recht, voor de ander is het gedrag. Vrijheid is een ambivalent begrip, dat op veel manieren invulling kan krijgen. Over de vraag wat de variëteit aan begrippen en betekenissen van vrijheid voor Bevrijdingsdag betekent gaat dit essay. We richten ons hier op de beantwoording van drie vragen:

1. *Wat vieren we op 5 mei?*
2. *En hoe ziet die viering er uit?*
3. *Hoe kan de viering passend blijven in een veranderende tijd, met een toenemende druk op 5 mei?*

Lijn brengen in vieren

Dit essay draait om de invulling van Bevrijdingsdag, van 5 mei dus. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei is zowel verantwoordelijk voor de organisatie van de Nationale herdenking op 4 mei op De Dam in Amsterdam als voor de coördinatie van de viering van Bevrijdingsdag op 5 mei. Los van de inbreng van het Nationaal Comité is iedereen vrij om in de viering zijn eigen richting te kiezen. Ook in die zin is 5 mei een ‘vrije dag’. In de praktijk echter is de invulling die het Nationaal Comité kiest vaak bepalend voor de wijze waarop in het land 5 mei gevierd wordt. Voor een deel doordat het Nationaal Comité concrete activiteiten organiseert, sommige voorafgaand aan de viering. Bijvoorbeeld het aanbieden van lesmateriaal aan scholen en het uitwerken van thema’s die benut kunnen worden voor lokale vieringen. Het gaat dus om het organiseren van een aantal podia voor de viering van 5 mei (voor een deel letterlijk), maar ook om het aanreiken van

door anderen mogelijk te gebruiken inspiratie en inhoud voor hun eigen activiteiten. Daarmee bepaalt het comité niet wat er op 4 en 5 mei gebeurt, maar heeft het daarop wel invloed. Het Nationaal Comité is niet alleen een organiserend comité, maar is in de praktijk ook een drijvende en richting gevende kracht in de invulling van Bevrijdingsdag.

Een diep gekoesterde dag

Bevrijdingsdag is een door het publiek gekoesterde dag. Er is zo goed als niemand meer die pleit voor het afschaffen van 5 mei. Daarnaast zijn er nauwelijks klachten over wat er op 5 mei gebeurt, anders dan incidentele vragen over de wenselijkheid van het primaat van de Tweede Wereldoorlog – en de daarmee relatieve afwezigheid van andere aan vrijheid te relateren thema's. Daarin is echter geen grote ontwikkeling te bespeuren. Bevrijdingsdag is in balans, er lijkt op dat vlak weinig aan de hand – dit in tegenstelling tot de druk op 4 mei, die in intensiteit wat lijkt toe te nemen.

Verder met Bevrijdingsdag

Ondanks de afwezigheid van een direct zichtbare aanleiding of probleem gaat dit essay over de vraag hoe Bevrijdingsdag invulling kan krijgen. Het essay vormt een tandem met het essay *Tussen Vrijheid en Borging*, waarin het begrip 'vrijheid' wordt geproblematiseerd en op basis van een analyse van actuele politieke debatten wordt getoond hoe en waarom vrijheid omstreden is. Het essay dat nu voor ligt richt zich specifiek op Bevrijdingsdag en legt bloot welke spanningen en dilemma's rond Bevrijdingsdag te benoemen zijn.

Een reflectie op de invulling van Bevrijdingsdag is op zichzelf al interessant, maar het is meer dan een intellectuele exercitie. Er doen zich ontwikkelingen voor die maken dat Bevrijdingsdag meer dan nu omstreden kan worden. De kalmte rond Bevrijdingsdag kan tijdelijk zijn en misschien is er toch al het nodige in beweging. Zo worden in politieke debatten vaak relaties gelegd tussen actuele gebeurtenissen, de Tweede Wereldoorlog en de Bevrijding. Er ontstaat een koppeling tussen heden en verleden die in het actuele debat misschien 'scoort', maar tevens de vraag oproept of het verleden nog recht wordt gedaan. Wordt aandacht voor de oorlog en bevrijding niet instrumenteel gemaakt aan doelen die oneigenlijk zijn aan het verleden? Is het debat over immigratie bijvoorbeeld terug te brengen tot 'het beschermen van de door onze grootouders bevochten vrijheid'? Kan uitzetting van

uitgeprocedeerde asielzoekers vergeleken worden met ‘deportatie’? Wat betekenen de vele in het publieke debat gebruikte direct naar de Tweede Wereldoorlog verwijzende metaforen? Verwateren 5 mei en de bevrijding op die manier niet tot decorstukken in debatten van een heel andere orde? En wat betekent dat voor de positie van een dag als Bevrijdingsdag?

Daarnaast is er een tweede ontwikkeling die de invulling van Bevrijdingsdag de komende jaren mogelijk meer omstreken zal gaan maken. De veteranen van de Tweede Wereldoorlog verouderen en sterven op een bepaald moment uit. Net als de ooggetuigen van de gebeurtenissen. Daarnaast hebben zich nieuwe grote ‘formatieve’ momenten in de geschiedenis voorgedaan, die concurreren om aandacht met de Tweede Wereldoorlog; denk aan de val van de Muur en ‘9/11’. Meer van dergelijke ontwikkelingen zullen volgen en ze kunnen de uniciteit van WOII voor mensen mogelijk relativeren. Net zoals de Europese geschiedenis zelf door grote ontwikkelingen in een ander perspectief komt te staan. De opkomst van Azië en de breuk in het ‘project’ van integratie van Europa (radicale versterking of doorbreking) veranderen het in de afgelopen decennia ontwikkelde wereldbeeld dat als een direct gevolg van de Tweede Wereldoorlog kan worden gezien. De wereld die in het licht stond van de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding, is een andere, nieuwe fase ingegaan. Mogelijk met gevolgen voor de nagedachtenis aan de oorlog. Dergelijke thema’s kunnen de komende jaren druk op de invulling van Bevrijdingsdag leggen.

Vooruitlopen en voorbereiden

Dit essay analyseert de spanningen en dilemma’s bij de invulling van 5 mei. Dat kan gaan om het niveau van lokale bestuurders en verenigingen die zich oriënteren op hun lokale invulling van 5 mei, maar ook om het Nationaal Comité zelf. En ook individuele burgers kunnen zich afvragen hoe zij zelf de toekomst en invulling van Bevrijdingsdag zien. Dit essay beoogt de vragen rond Bevrijdingsdag niet op te lossen, maar biedt een leidraad voor het voeren van het gesprek erover. Het is daarmee een proactief essay, waarmee een ieder die zich met deze vragen bezig houdt zich ‘ex ante’ kan positioneren in debatten die op korte termijn te voorzien zijn. Zo draagt het essay bij aan de gedachtevorming en het gesprek over Bevrijdingsdag.

1

Nooit meer oorlog: voor altijd vrij?

Bevrijdingsdag: een dubbelzinnig feest

De Tweede Wereldoorlog was een breuklijn in de nationale, Europese en wereldgeschiedenis. De oorlog is een *moreel ijkpunt* voor de Nederlandse gemeenschap en staat symbool voor een kwaad dat nooit meer mag gebeuren. De bezetting, het einde van de rechtsstaat, het verlies van autonomie, en schaarste en honger vormen een duidelijke grens van wat er volgens niemand meer mag gebeuren. Met de ontdekking van de volle omvang van de Holocaust maakte de oorlog een bijna onbespreekbare gebeurtenis. De Holocaust werd het symbool van het onvoorstelbare kwaad in de (gewone) mens. In reactie daarop heeft de notie van ‘dit nooit weer’ opeenvolgende generaties geïnspireerd tot de vorming van de Nederlandse en de Europese gemeenschap. De poging tot integratie van Europa is daar mede een product van. Op nationaal niveau is de oorlogsherinnering bijvoorbeeld terug te zien in elementen van de rechtsstaat, de vormgeving van een zo weinig ‘militair’ mogelijk politieapparaat (terug te zien in het soort uniformen), en in culturele tradities en waarden van de samenleving. Er is in West-Europa geen oorlog meer, maar de sporen van de oorlog zijn in de instituties en de bijbehorende waarden en normen – en moraliteit – nog steeds zichtbaar; in een diep verankerde vanzelfsprekendheid. Vrijheid zit zo diep dat velen het niet meer zien. Oorlog en vrijheid, en de beelden van goed en kwaad die eruit voortkomen, zijn in onze gemeenschap geïnstitutionaliseerd.

Op Bevrijdingsdag staat centraal dat de oorlog op Nederlandse bodem beëindigd werd, hoewel pas op 15 augustus ook Nederlands-Indië en daarmee het gehele Koninkrijk der Nederlanden bevrijd was. Bevrijdingsdag viert daarmee letterlijk de beëindiging van de laatste bezetting. Het laatste heeft een dubbele betekenis: het duidt op ‘meest recent’, maar ook op het ‘nooit meer opnieuw’. Bevrijdingsdag markeert dat moment. Opnieuw vrij, niet meer bezet. Bevrijdingsdag staat voor hernieuwde vrijheid, om nooit meer af te geven.

Maar ondanks de eenduidige aanleiding is Bevrijdingsdag toch een dub-

belzinnig feest. Het maakt sterk uit vanuit welk perspectief 5 mei wordt gezien. Wie vanuit dat Nederlandse perspectief *terug* kijkt op 5 mei 1945 ziet die dag als *laatste dag van de oorlog* in Nederland. De oorlog is beëindigd, maar tegen een prijs van slachtoffers, leed en verwoesting. Het feestelijke ‘vlaggetjesbeeld’ – met feestende mensen op straat die Canadese bevrijders binnenhalen, chocola eten en ‘Oranje boven’ zingen –, dat we kennen van de historische beelden, is maar een deel van de emotie van de meidagen. Voor velen werd pas na de Bevrijding de volle omvang van de verwoesting duidelijk. Bevrijding bracht bovendien de onzekerheid over de toekomst en voor sommigen de wanhoop. Wat nu te doen?

Waar te beginnen? Hoe verder?

Die mengeling van beelden maakt de viering van 5 mei tot een viering met een keerzijde. Enerzijds is het onbekommerd feest omdat de bezetting is afgelopen. Anderzijds gaat het ook om rouw, herdenking en herinnering, die van de Bevrijding niet los gezien kan worden. Het feest van de vrijheid kan gevierd worden, maar niet zonder besef van de bijzondere achtergronden ervan.

Wie vanuit 5 mei *vooruit* kijkt ziet de eerste dag van *vrede en vrijheid*. Dat is immers het logische gevolg van ‘nooit meer oorlog’. Wie het einde van de oorlog centraal stelt ziet eeuwige vrijheid. In die viering is de last van het verleden minder zwaar. Bevrijding is dan een feest dat de vrijheid centraal stelt.

Bevrijdingsdag krijgt op deze manier een **dubbelzinnig** karakter. Gaat het om *bevrijding van de oorlog of om de vrijheid zelf*? Hoe dominant is ‘de oorlog’ bij het vieren van de vrijheid? Die dominantie zal in het terugkijkende perspectief sterker zijn dan in het vooruitkijkende perspectief. Bij vooruitkijken ligt de nadruk vooral op vrijheid in algemene zin. Bij het terugkijken gaat het meer om het stilstaan bij het leed van de oorlog. Voor het vooruitkijken is de oorlog minder centraal en kunnen vrijheid en bevrijding gemakkelijker met naoorlogse of actuele conflicten in Nederland of in de wereld worden verbonden.

Een analyse van de gevoeligheid en ongelijksoortigheid van vrijheid

Bevrijdingsdag is een gevoelig feest. Dat wil zeggen, er zijn rond vrijheid en bevrijding allerlei ongelijksoortige elementen te benoemen, die zich met een zekere spanning tot elkaar verhouden. In dit deel zullen we die ongelijksoortige vrijheden en spanningen analyseren. Zo ontstaat een ‘gevoeligheidsanalyse’ van Bevrijdingsdag, die de context vormt voor het vervolg van ons betoog over de strategische afwegingen rond 5 mei.

Beëindigd maar niet vergeten

De eerste bron van spanning is te vinden in het einde van de oorlog zelf. Dat einde van de oorlog mag als aangenaam feit gevierd worden, maar daarmee zijn we de oorlog en wat deze aan leed heeft veroorzaakt niet vergeten. Het leed is weliswaar voorbij, maar het wordt herinnerd. Het vieren staat daarom altijd in verbinding met het herdenken. Dat is geïnstitutionaliseerd in 4 mei, de dag waarop de *Nationale Herdenking* plaatsvindt. Maar het is raar om het herdenken daarmee als 'af' te veronderstellen. 4 mei werkt in 5 mei door, al was het alleen al doordat de dagen op elkaar volgen en dus inherent in elkaars teken staan. Het zijn keerzijden van dezelfde medaille, ze horen als nacht en dag bij elkaar.

Het vieren van *vrijheid voor altijd* is geen eenvoudig feest. Niets is voor eeuwig en vrijheid is niet overal. Zo dringt zich in het vieren van vrijheid bijvoorbeeld het besef op dat Nederland sinds de Bevrijding niet meer bezet is geweest, maar dat dit toch iets anders is dan volledige vrijheid voor iedereen. Vrijheid is iets anders dan de afwezigheid van oorlog.¹ Overal zijn bronnen van onvrijheid en steeds moet vrijheid opnieuw gedefinieerd worden. Vaak moet het zelfs bevochten of veroverd worden. Vrijheid is in de wereld, volgens sommigen ook in Nederland, *oneerlijk* verdeeld: de één wel, de ander niet. De één meer en de ander minder. Of slechts vrij onder condities, bijvoorbeeld conformisme, gehoorzaamheid of zwijgzaamheid. Vrijheid is bovendien voor iedereen iets anders: individuen en groepen – waaronder het maatschappelijk middenveld – hanteren eigen vrijheidsbegrippen die in eigen kring helder zijn, maar voor anderen problematisch kunnen zijn. Hoe meer absoluut (voor allen en voor altijd) de vrijheid wordt gedacht, hoe meer van dergelijke ongelijke en onevenwichtigheden zich opdringen.

De internationale dimensie van een nationaal feest

Bevrijdingsdag is een nationaal feest. Het gaat over het land, de natie, en over 'ons'. Rood-wit-en-blauw zijn op Bevrijdingsdag de dominante kleuren. De Nederlandse vlag hangt buiten, het is 'onze dag'. Maar buiten het nationale karakter heeft Bevrijdingsdag ook een dimensie die de landsgrenzen overschrijdt. Bevrijdingsdag gaat ook over het buitenland, zeker naarmate de dag meer aan de meer universele notie van vrijheid dan aan 'onze' bevrijding wordt gekoppeld. Bevrijdingsdag roept als vanzelf de vraag op hoe het met de vrijheid in de wereld is gesteld en of daar bevrijding plaats zou moeten vinden. Het nationale feest heeft daarmee ook een internationale dimensie.

Wie over de grenzen kijkt ziet dat de wereld alles behalve vrij is. Soms draagt Nederland zelfs bij aan de instandhouding van onvrijheid, of is

Nederland in zijn naoorlogse geschiedenis zelf verantwoordelijk voor onvrijheden elders (bijvoorbeeld in Indonesië). Vanuit het internationale perspectief kantelt de vreugde en maakt relativering (of misschien zelfs somberheid) zich van ons meester. Er is zoveel onvrijheid in de wereld, dat 'onze' vrijheid veel weg heeft van een enclave van rust en vrede. In de enclave is het aangenaam, maar wie naar buiten kijkt kan zich onrustig en bezwaard voelen. Vanuit de enclave leveren we een bijdrage aan de bevordering van vrijheid in de wereld – militair, diplomatiek, of via opbouw – maar heel beperkt effectief. Vrijheid blijft ongelijk over de wereld verdeeld. De bevrijding heeft niet overal vrijheid gebracht. Onze vrijheid lijkt misschien universeel, hij is buiten onze grenzen lang niet overal. Voor wie vrijheid meer internationaal beziet is er nog een andere zorg: de vrijheid verspreidt zich niet als een olievlek – of 'viral' – over de wereld, maar ontwikkelt zich langzaam en schoksgewijs. De verspreiding gaat met vallen en opstaan, vaak gewelddadig, en met slachtoffers en afrekeningen. De verspreiding van de vrijheid verloopt niet snel, maar traag. En waar het in eerste instantie snel en eenduidig gaat, valt het vervolgens terug in trage en moeilijk te duiden bewegingen. Wat is het vervolg dat de Arabische Lente krijgt? Levert het zojuist bevrijde volk de verworven vrijheden in verkiezingen weer in? Nemen milities en warlords de onderdrukking van de verdreven dictator over? Soms leidt bevrijding van de tirannie tot niet meer dan de volgende.

De ongelijke verdeling van vrijheid en de onzekerheid over hoe deze zich over de wereld verspreidt, zorgen bij de viering van 5 mei voor complexiteit. Het internationale perspectief relativeert 'onze' bevrijding en noopt tot bescheidenheid. We weten niet goed hoe vrijheid zich kan of zal verspreiden, terwijl we moeten erkennen dat de nationale en internationale stand van zaken van de vrijheid schril afsteekt bij de vrijheid die wij vieren op 5 mei. Wie internationaal kijkt ziet een tekort aan vrijheid, zonder handelingstheorie over hoe dat tekort terug te brengen is.

Een bedreigd feest: vrijheid is niet voor eeuwig

Nog lastiger wordt het als de eeuwigheidswaarde van vrijheid kritisch wordt bevraagd. Het vieren van de vrijheid is dan meer dan een verjaardag van de vrijheid, maar krijgt dan meer *activerende* elementen: vrijheid kan verloren gaan, opraken, of vervliegen. Het wordt een bedreigde diersoort, die kwetsbaar is en beschermd moet worden.

Het beeld van de *bedreigde vrijheid* is de laatste jaren sterker geworden. En dat terwijl tot enkele jaren geleden nog de idee dominant was dat vrijheid universeel was – in de betekenis van een universeel streven – en dat

er vooral debat was over het mogelijk te lage tempo van verspreiding: het nam toe, maar niet overal even snel en niet overal even ingrijpend. Maar die zorg had sterk het karakter van 'slechts een kwestie van tijd'. Fukuyama's² einde van de geschiedenis sloeg niet op het einde van de historische gebeurtenissen, maar op het einde van de strijd tussen ideologieën die de geschiedenis volgens hem tot voor 'onze tijd' kenmerkte. Die strijd was beslist in het voordeel van de liberale ideologie van vrijheid en vrije markt. Niet overal legde iedereen zich daar even snel bij neer, maar de beweging er naartoe is volgens Fukuyama universeel en op termijn ook onvermijdelijk. De verspreiding van vrijheid werd van hieruit per definitie progressief ingeschat. Vrijheid nam toe. Mensen werden méér vrij, en meer mensen werden vrij.

Niet alleen internationaal is het idee dat vrijheid zich uiteindelijk vanzelf over de wereld zal verspreiden moeilijk vol te houden. Ook in Nederland bestaan in het publieke en politieke debat zorgen over dit perspectief. In ieder geval ontstaat de afgelopen jaren het beeld dat de vrijheid ook in Nederland niet voor eeuwig is. Groepen geven aan dat ze dreigen hun vrijheid te verliezen, of voelen dat zo. Niet vanwege een buitenlandse mogendheid, of een onderdrukkend regime, maar door binnenlandse krachten. Groepen voelen zich bedreigd en veelal door elkaar. De één vreest de ander en vice versa.

Elk van de bedreigde groepen zegt op zijn eigen manier dat de vrijheid voor hen (en anderen) niet langer vanzelfsprekend is. Ze menen dat de vrijheid moet worden bevochten, soms heroverd, of dat er ten minste grenzen moeten worden opgetrokken om verdere aantasting te voorkomen. De vrijheid is gewonnen, maar vereist een voortdurend en steeds weer opblaaiend gevecht.

De zorgen over de houdbaarheid van de vrijheid in eigen land legt druk op het feest van Bevrijdingsdag. Dat kan leiden tot nader bewustzijn van de bijzonderheid van onze vrijheid en van wat er te verliezen valt. Maar het kan er ook toe leiden dat 5 mei het zoveelste toneel wordt van de strijd tussen bedreigde groepen, bijvoorbeeld als die Bevrijdingsdag uitroepen tot moment van bewustzijn voor hun zaak. Dat laatste gebeurt nu nog niet, maar dat kan eenvoudig gebeuren. In een debat waarin alles gepolitiseerd raakt, is het een kwestie van tijd voordat ook Bevrijdingsdag in het debat betrokken wordt.

De beladen betekenis van Bevrijdingsdag

Hoewel 5 mei 1945 ons voor altijd heeft bevrijd van de Duitse bezetting van 1940-1945 is de vrijheid niet per definitie voor eeuwig, voor iedereen

en zonder meer onomstreden. Integendeel, ongelijkheid en ongemak dringen zich op en maken Bevrijdingsdag tot een feest dat in potentie onder druk staat van allerlei gevoeligheden. We hebben er hier verschillende onderscheiden, die allemaal gemeen hebben dat ze zich vanuit het bovenliggende thema van *bevrijding* opdringen aan Bevrijdingsdag:

- **Bevrijdingsdag is gevoelig:** oorlog en leed zijn er in retrospectief aan verbonden, hoe feestelijk het toekomstbeeld en de conditie zelf ook mag zijn. Dat maakt het feest per definitie gevoelig: er valt veel te vieren, maar er is ook veel om met verdriet of ingetogenheid op terug te zien. Wat in 4 en 5 mei gescheiden is, loopt in de beleving in elkaar over. Het één in relatie tot het ander, terwijl de emoties die er bij horen heel verschillend zijn.
- **Wij vieren Bevrijdingsdag, maar vrijheid is niet voor iedereen hetzelfde:** niemand is uitgesproken tegenstander van vrijheid of bevrijding, maar daarmee is vrijheid geen eenduidig begrip. Veel groepen en individuen hanteren een vrijheidsbegrip dat de eigen vrijheid, of die van anderen, vrijwillig beperkt.
- **Bevrijding speelt altijd in een context van ongelijkheid:** niet iedereen is overal even vrij, de vrijheid is ongelijk verdeeld. Naarmate het vrijheidsbegrip breder wordt en bijvoorbeeld meer richting sociale vrijheid en de mogelijkheid tot ontplooiing gaat, neemt de ongelijkheid toe.
- **Bevrijdingsdag is een nationaal feest, maar in een internationale context:** Bevrijdingsdag is een nationaal en Nederlands feest, waarin nationalistische/folkloristische elementen zichtbaar zijn. Tegelijkertijd speelt het zich af in een internationale context waarin vrijheid omstreden en dikwijls afwezig is. De vergelijking van het nationale met het internationale dringt zich sterk op, terwijl deze tevens omstreden is.
- **De dynamiek van de verspreiding van vrijheid is onbegrepen:** Bevrijdingsdag viert het heroveren van onze vrijheid en dat gaat gepaard met verlangen naar datzelfde voor anderen. Maar tegelijkertijd gaat die universele verspreiding minder voorspoedig dan gehoopt en begrijpen we de dynamiek niet goed. Het Westerse perspectief van vrijheid wordt bijvoorbeeld niet overal gedeeld. Wat zet vrijheid in beweging en hoe kan het dat sommige bevrijde volkeren nieuwe onvrijheid verkiezen?
- **Vrijheid blijkt een bron van conflict:** de vrijheid leidt niet per se tot een rustige en vredige samenleving. In Nederland zien we dat, hoewel we in een vrij land leven, individuen en groepen zich individueel of collectief in hun vrijheid aangevallen voelen.

- **Vrijheid is een relationeel begrip dat voortdurend en door allen moet worden geproduceerd:** vrijheid wordt vaak als een toestand voorgesteld, 'je bent het of niet'. Dat kan voor het beoordelen van concrete situaties, maar is van beperkte waarde voor het begrijpen van hoe vrijheid zich ontwikkelt en in de samenleving een rol speelt. Het is daar juist een relationeel begrip: je geeft en krijgt het. Vrijheid wordt geproduceerd en in belangrijke mate door terughoudendheid. De vrijheid van de één bestaat bij de mate waarin de ander hem of haar de ruimte gunt. Die wederkerigheid van vrijheid staat onder druk zodra mensen de vrijheid als recht claimen en de vrijheid onbeperkt willen consumeren. Dat leidt onvermijdelijk tot conflicten, omdat het veronderstelde recht botst met de reële ervaring van de begrenzingen door het vrijheidsbegrip (en het handelen) van anderen.

Vooruitkijken naar Bevrijdingsdag

Hoewel Bevrijdingsdag een door het brede publiek ten diepste gedeeld feest is, met een onomstreden historisch feit als aanleiding, staat de viering op verschillende manieren onder druk. Die druk komt voort uit de inherente spanningen in het vrijheidsbegrip en het vieren daarvan zelf, en wordt versterkt doordat Bevrijdingsdag zich meer en meer zal ontwikkelen tot een podium waar politieke doelen en belangen hun twisten proberen te beslechten. Bevrijdingsdag zal mogelijk meer omstreden en meer politiek worden. Dit essay heeft tot doel om de uiteenlopende spanningen rondom de viering van Bevrijdingsdag uiteen te zetten en in onderlinge verhouding tot elkaar te plaatsen.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 bespreken we de manier waarop in narratieve schema's de begrippen vrijheid, onvrijheid en bevrijding samenhangen en hoe er vergelijkbaarheid ontstaat tussen allerlei vormen van onvrijheid. Hierin ligt de basis voor de koppelingen tussen heden en verleden. We laten zien dat die weliswaar als verhaallijn goed te maken zijn, maar tevens spanningen impliceren tussen heden en verleden.

In hoofdstuk 3 duiden we de spanningen en dilemma's en leiden we hieruit vier verhaallijnen over de invulling van Bevrijdingsdag af. Vervolgens vertalen we deze varianten naar concrete strategische vragen voor het debat over de invulling van Bevrijdingsdag.



2 Waarover gaat Bevrijdingsdag?

Geclusterde begrippen

Rondom Bevrijdingsdag komen verschillende begrippen samen. Bevrijdingsdag gaat over *oorlog*, *bevrijding* en *vrijheid/onvrijheid*. Dat zijn begrippen die zowel een historische als een actuele persoonlijke en maatschappelijke betekenis hebben. Ze gaan dus niet ‘exclusief’ over Bevrijdingsdag, maar hebben ook buiten de historische context betekenis. De Bevrijding heeft een dubbelzinnige betekenis: enerzijds past geen enkele koppeling of vergelijking écht met de historische gebeurtenis van de Tweede Wereldoorlog en de Bevrijding, anderzijds zijn in narratieve constructies – ‘verhalen’ – veel vergelijkingen en koppelingen met actuele gebeurtenissen of processen voor de hand liggend. De koppeling is empirisch en objectief onhoudbaar, maar narratief en symbolisch overtuigend en passend. In dit hoofdstuk gaan we in op de wijze waarop argumentatief de verbinding tussen vrijheid, onvrijheid, oorlog en actualiteit gemaakt wordt.

De Bevrijding als beëindiging van onvrijheid

Als we de begrippen vrijheid, onvrijheid en bevrijding conceptueel analyseren, dan is het continuüm van vrijheid en onvrijheid de basis van de samenhang: mensen of groepen ervaren een bepaalde vrijheid of onvrijheid. Een onvrijheid is altijd gekoppeld aan een specifieke bron: onvrijheid wordt ergens door veroorzaakt en is altijd specifiek. Het gaat om onvrijheid *van* en om onvrijheid *door*. Bijvoorbeeld ‘onvrijheid van religie’, doordat de staat bepaalde geloofsuitingen verbiedt. In het geval van Bevrijdingsdag is het de onvrijheid van autonomie en rechtszekerheid door de bezetting die volgt uit de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast zijn rond de Tweede Wereldoorlog allerlei andere onvrijheden te benoemen, zoals willekeurige executies en deportatie, maar ook het tewerkstellen en ‘vorderen’ van goederen en de afwezigheid van rechtsbescherming. Denk ook aan de afwezigheid van democratie, de afwezigheid van een legitieme politie en het ontbreken van het recht tot vereniging en tot demonstreren. Gerela-

teerd aan de oorlog is de Bevrijding het moment waarop de bron van onvrijheid werd beëindigd (in dit geval letterlijk ‘overwonnen’) en de toestand van onvrijheid die de Bezetting oplegde over was.

Het op deze manier conceptualiseren van vrijheid, onvrijheid en vooral bevrijding heeft twee gevolgen. Het eerste gevolg is dat vrijheid en onvrijheid geen onafhankelijke maar *afgeleide* begrippen zijn: vrijheid of onvrijheid in relatie tot iets anders, bijvoorbeeld onvrijheid door bezetting, onvrijheid door tewerkstelling, onvrijheid door verlies van autonomie. Vrijheid is daarmee nooit algemeen – of voor zichzelf sprekend – maar altijd gekoppeld aan een ander fenomeen.

Het tweede gevolg is dat vrijheid individueel en subjectief is, naast allerlei formele, objectieve en vaak juridische elementen. Sommigen voelden zich tijdens de bezetting vrijer dan ooit. Bijvoorbeeld door de afwezigheid van de vader in huis, het sluiten van een school of het wegvallen van lokale structuren van gezag en orde. Een verlies van autonomie van het Koninkrijk aan de Duitse bezetter betekent niet automatisch een direct verlies aan vrijheid en ruimte in het dagelijks leven en het gaf soms nieuwe ruimte. Sommigen voelden zich bevrijd van allerlei knellende maatschappelijke kaders. Anderen zagen kansen voor ontplooiing en ondernemerschap. Een verlies van statelijke autonomie en verval van een rechtsorde tot een soort militair recht, is niet hetzelfde als een door iedereen gevoeld verlies van vrijheid.

Veelzijdige vrijheid

Het op deze wijze analyseren van de beelden en verhalen over Oorlog en Bevrijding is relevant, omdat ze laten zien hoe en waarom iets wat in historisch perspectief zo uniek is, in narratief en argumentatief opzicht zo vergelijkbaar is. Wat enerzijds uniek is – de Tweede Wereldoorlog, de Bezetting, de Bevrijding – geldt anderzijds als een variant op een generiek thema van vrijheid en onvrijheid. De, historisch gezien, unieke ‘bevrijding van 5 mei 1945’ wordt langs die weg vergelijkbaar met latere, eerdere en andere vormen van bevrijding. De uniciteit van 5 mei 1945 wordt inpasbaar in debatten over de veelzijdigheid van het vrijheidsbegrip, waarvoor steeds andere en specifieke vormen van bevrijding en belemmering gelden.

Bevrijding kan worden gezien als het wegnemen van de bron die een beperking aan de vrijheid oplegt. Als we het vrijheidsbegrip van Arendt³ als uitgangspunt nemen, waarin het gaat om het vermogen van mensen om het *onverwachte* en het *onvoorspelbare* te doen⁴, dan is bevrijding het beëindigen van een bron van onvrijheid die aan dat vermogen een beperking

oplegt. Vrijheid betekent in dat perspectief de principiële onzekerheid die met het onverwachte gepaard gaat en bevrijding is het herstel of de waarborg van dat vermogen. In het geval van de Bevrijding betekent de capitulatie van de Duitsers in Nederland het einde aan de onvrijheid van de bezetting. Daarmee is niet de vrijheid zoals Arendt die bedoelt in volledigheid bereikt, maar is wel een specifieke bron van onvrijheid ten einde gebracht. In dat laatste schuilt de kern van de vergelijkbaarheid. Het narratieve schema dat we voor de Bevrijding van de Bezetting kunnen maken is van toepassing te maken op alle gepercipieerde bronnen van onvrijheid. De begrippen vrijheid en onvrijheid zijn te koppelen aan tal van bronnen van onvrijheid en afhankelijk van de betreffende bron van onvrijheid is de notie van *bevrijding* anders. Allerlei voorbeelden zijn mogelijk. Zo is discriminatie een bron van onvrijheid – het belemmert de mogelijkheid tot het onvoorspelbare (zelfs als dat zo voorspelbaar en concreet is als het vinden van een nieuwe baan of het ongehinderd over straat gaan) – en is bevrijding in de context van die specifieke onvrijheid het effectief afdwingen van een einde van discriminatie. Dat kan gaan om een verbod, maar het gaat veel meer over het beëindigen van de achterliggende praktijk: bijvoorbeeld als mensen er bewust en expliciet afstand van nemen, anderen corrigeren als ze het waarnemen en het publiekelijk afkeuren als het gebeurt. Een ander voorbeeld is een buitenlandse interventie in een land: toen Irak Koeweit binnenviel, mobiliseerden andere landen zich om die bezetting te beëindigen. Jaren later volgde in Irak een heel ander soort ‘bevrijding’, namelijk één van een binnenlandse dictatuur (waarvoor zowel het mandaat als de werkelijke aanleiding tot op de dag van vandaag onduidelijk zijn). Dat is een heel ander soort onvrijheid, net zoals interventies voor de bevrijding van volkeren van hun leiders – zoals in Libië – gaat om een ander soort onvrijheid dan een bezetting door een vreemde mogendheid. En ook de uitzetting van een asielzoeker (zoals Mauro) of een ingeburgerd Afghaans meisje (Sahar) kan als een ontnemen van vrijheid, dus een veroorzaken van onvrijheid, worden gezien. Bevrijding is dan het wegnemen van dat heenzenden, waarvoor bijvoorbeeld rond Sahar en Mauro door groepen ‘bevrijders’ grote inspanningen werden geleverd. Zij ageren tegen wat als de *ontvrijding* van Mauro en Sahar gezien kan worden. Al deze voorbeelden zijn via hetzelfde argumentatieve schema vergelijkbaar met wat we op Bevrijdingsdag centraal stellen. Het schema is steeds hetzelfde, maar de invullingen van de sleutelbegrippen is anders: andere gepercipieerde bronnen van onvrijheid ‘doen’ hetzelfde – ze belemmeren het vermogen tot het onvoorspelbare – en impliceren een andere vorm en niveau van bevrijding. Soms zijn die onvrijheden ‘echt’ en werkelijk, soms vooral gevoeld en door bepaalde personen of groepen gezien. Voor alle

combinaties geldt dat ze argumentatief te verbinden zijn met de Tweede Wereldoorlog en met de Bevrijding van toen.

Vergelijkbare vrijheid

Door het gebruiken van deze conceptualisering van de narratieven rond vrijheid, onvrijheid en bevrijding ontstaat een raamwerk dat de *onderlinge vergelijking* van allerlei verschillende invullingen van deze begrippen mogelijk maakt. Steeds kunnen in hetzelfde narratieve schema andere soorten van vrijheid en/of bronnen van onvrijheid worden ingevuld, waarmee het continuüm van vrijheid en onvrijheid een andere invulling krijgt. Daarmee krijgt *bevrijding* als markering van de overgang van onvrijheid naar vrijheid ook een andere invulling. Soms is de bevrijding het wegnemen van bepaalde wetten of regels, het beëindigen van rituelen of het doorbreken van sociale of culturele taboes. Soms het omver werpen van een regime. Maar bevrijding kan ook gaan om het veilig stellen van wettelijke bescherming van eigendommen, of om het handhaven van de orde als deze in gevaar is. Voor anderen is bevrijding het garanderen van gelijke rechten voor mannen en vrouwen, homo-emanipatie, het handhaven van vrijheid van godsdienst, of het bieden van kansen voor opwaartse sociale mobiliteit, of om al dan niet expliciete discriminatie.

De begrippen vrijheid, onvrijheid en bevrijding krijgen afhankelijk van wat als onvrijheid wordt benoemd een andere invulling.

Voor elk van die andere invullingen geldt dat die in analogieën verbonden kunnen worden aan Bevrijdingsdag. Soms is de analogie direct en goed voorstelbaar, zoals in het geval van een bezetting die wordt beëindigd, of een volk dat een gewelddadige dictator van de troon stoot, zoals we in de Arabische Lente hebben gezien. In de analogie met onze eigen bevrijding zien we dan een volk dat zich schaart bij de 'vrije volken' en zich net als ons ontdoet van de bezetter (ook al is dat net zozeer een deel van het eigen volk). De beelden van de inname van een stad en de reacties van mensen op straat doen denken aan de intocht van de geallieerden in Nederlandse steden, die we kennen van de meidagen van 1945. Maar de vergelijking wordt ook meer indirect gemaakt. Mensen die ontsnappen uit de verstikking van een leefgemeenschap of zich letterlijk ontworstelen aan een dominante of gewelddadige partner en onderdak zoeken in een Blijf-van-mijn-lijf-huis. Zij bevrijden zichzelf. Steeds geldt dat de argumentatie en de analogie dezelfde lijn gebruiken: andere 'onvrijen' verdienen net zozeer de bevrijding als 'wij' die in 1945 beleefden. En steeds geldt daarbij ook dat aan dergelijke analogieën belangen verbonden zijn, die vaak los staan van de Bevrijding en de Tweede Wereldoorlog.

Het dilemma van de analogie: verbinden of vrij laten

Verwaterende verbindingen...

Voor de viering van 5 mei heeft de veelvuldige analogie een op het eerste gezicht verrassend gevolg. WOII en de bevrijding verdwijnen met het verstrijken van de jaren niet uit het debat over vrijheid, maar zullen er prominenter in terugkomen. De oorlog dooft niet uit, maar laait in het debat op. De reden hiervoor is dat WOII als *moreel* en *maatschappelijk* ijkpunt nog steeds veel zeggingskracht heeft én dat deze via de narratieven eenvoudig en overtuigend te verbinden is met alle denkbare vormen van vrijheid en onvrijheid. WOII is een krachtig *decorstuk* – of *bewijsstuk* – in een verhaal dat betrekking heeft op iets anders. Soms gebeurt dat expliciet en binnen de context van de viering van 5 mei, bijvoorbeeld in een 5 mei-lezing. Maar veel vaker gebeurt het ‘ongevraagd’, in het dagelijkse debat dat over deze kwesties wordt gevoerd. Oorlog en bevrijding zijn dan onderwerp van een gesprek dat over oorlog noch bevrijding gaat. Oorlog en bevrijding verdwijnen niet uit het dagelijkse debat, maar keren er in terug door de veelvuldige koppeling in narratieven over andersoortige maar vergelijkbare vormen van onvrijheid – en de oproep tot bevrijding dat erbij hoort.

Maar dat het gebeurt, betekent nog niet dat het mag of moet. Schematisch mag de vergelijking kloppen, maar in de praktijk blijkt het moeizaam om de oorlog te verbinden met actuele elementen van vrijheid en onvrijheid. Zelfs als deze schematisch voor de hand ligt, is de vergelijking tegelijkertijd gevoelig. Steeds betekent koppeling van heden en verleden een zeker gelijkstellen van leed van nu met het leed van toen. En dat laatste is juist in een buitencategorie geplaatst: WOII is in de beleving principieel onvergelijkbaar met andere conflicten, ongeacht de mogelijke vergelijkbaarheden. Dat maakt een ongemakkelijke spanning zichtbaar: vergelijkingen zijn ongepast, ook al passen ze goed. Een overmatige of vluchtige verbinding van oorlog en bevrijding aan allerlei thema's en topics houdt de bevrijding weliswaar actueel, maar doet er ook afbreuk aan. Daarmee is de eerste centrale kwestie voor de invulling van Bevrijdingsdag geïdentificeerd:

WOII en de Bevrijding verwateren wanneer deze verbonden worden met actuele kwesties van vrijheid en onvrijheid

En cruciale koppelingen

Ondanks het voorgaande is het tegenovergestelde óók waar. Zonder koppelingen met de actualiteit is de betekenis van bevrijding beperkt.

Of anders gezegd, zonder verbinding met het heden is het niet méér dan een historisch feit. Niet minder, maar ook niet meer. Dat is onverminderd belangrijk, maar het onderscheidt zich dan nog amper van andere historische ontwikkelingen die voor de gang van de geschiedenis een vergelijkbaar belang hebben. Denk bijvoorbeeld aan de Eerste Wereldoorlog, de Opstand, de Bataafse Republiek, de kolonisatie, of de Gouden Eeuw en de ‘voc-mentaliteit’. Juist de koppeling met de actualiteit is productief, want het geeft abstracte begrippen als oorlog en vrijheid concrete betekenis voor generaties die nu actief zijn. Dat heeft betekenis nu, maar het houdt de geschiedenis levend. Dat roept een tweede spanning op: koppeling kan niet goed, maar zonder koppeling gaat het niet. Daarmee wordt de tweede centrale kwestie voor de invulling van Bevrijdingsdag duidelijk:

de Tweede Wereldoorlog en Bevrijding leven voort doordat deze worden gekoppeld aan actuele ontwikkelingen rond vrijheid en onvrijheid

Keerzijden van dezelfde medaille

Beide kwesties zijn keerzijden van dezelfde medaille. Het gaat in beide gevallen om de vraag hoe omgegaan moet worden met de verbinding van een historische gebeurtenis met meer actuele gebeurtenissen. De kwesties laten de inherente tegenstrijdigheid zien van het vieren van Bevrijdingsdag: enerzijds gaat het om het conserveren en koesteren van een *historische gebeurtenis* zoals deze was, anderzijds gaat het om het *doorgeven en benutten van de lessen* die in de gebeurtenis besloten lagen. Wie de nadruk op het eerste legt zal streven naar een beperking van de verbindingen en deze alleen toestaan in het licht van het conserveren: verbinding staat dan in dienst van de conservatie. Wie de nadruk op het tweede legt en ‘lessen van toen’ wil toepassen op het heden, of wie het verleden wil gebruiken als bondgenoot in een actueel debat, stelt het verleden in dienst van het heden en maakt het ondergeschikt aan wat vandaag de dag nodig. Daarmee wordt er weliswaar over het verleden gesproken, maar gaat het vooral om een instrumenteel en strategisch extract van wat het verleden ‘echt was’ (hetgeen we maar moeilijk met zekerheid vast kunnen stellen).⁵

Naar betekenisvolle verbindingen

Het doorgeven van de herinnering, het ‘levend’ houden van de Bevrijding en het betekenisvol maken en houden van Bevrijdingsdag, vereisen een *vermenging* van heden en verleden. Dat betekent dat de historische realiteit geweld aan wordt gedaan, door interpretaties, selecties en door anachronismen. Daar staat tegenover dat zonder verbinding met actuele gebeurte-

nissen de historische feiten niet vanzelfsprekend veel zeggen, in ieder geval niet voor iedereen. Een viering die heel dicht bij de historische feiten van uitsluitend de Tweede Wereldoorlog blijft maakt misschien te weinig los. De geschiedenis heeft vaak een zetje nodig om mensen te boeien, zoals de verkoopcijfers van historische romans, geromantiseerde geschiedenis en films 'gebaseerd op werkelijke gebeurtenissen' laten zien. Als het doorgeven van de herinnering én het stilstaan bij de bevrijding belangrijk zijn, dan vereist dat welhaast onvermijdelijk dat er koppelingen ontstaan met wat mensen nu belangrijk vinden. Door aan te haken bij wat een breed publiek raakt, wordt het publiek meegenomen bij een meer expliciet en verdiept bewustzijn van de oorsprong van Bevrijdingsdag. Een verlies van precisie leidt dan tot een toename van relevantie en een toename van het publiek. Een toename van precisie laat zich voelen in het verlies van gevoelde relevantie en een beperking van het publiek. Deze kwesties komen rond Bevrijdingsdag samen. De vraag is hoe in de discussie over de invulling van Bevrijdingsdag de verschillende elementen een plaats kunnen krijgen. In het volgende hoofdstuk presenteren we een kader dat de discussie over Bevrijdingsdag kan ondersteunen en stroomlijnen.



3 Varianten van vrijheid en vieren

Vrijheid en Bevrijdingsdag kunnen vanuit verschillende perspectieven worden gezien en afhankelijk van het gekozen perspectief ontstaan andere noties over wat 5 mei logischerwijs zou moeten zijn. Uit wat we tot nu toe hebben besproken komen twee cruciale vragen naar voren die ordenend zijn voor het onderscheiden van de variëteit van Bevrijdingsdag. 5 mei 1945 is een verhaal dat op veel verschillende manieren verteld kan worden, met voor elk verhaal andere accenten en andere belangen en doelen die benadrukt worden. De eerste vraag is of op 5 mei *bevrijding* centraal staat als de opheffing van *elke* willekeurige bron van onvrijheid, of dat het gaat om de *unieke* historische gebeurtenis van 5 mei 1945 (en de bredere betekenis daarvan). De tweede vraag is wat het doel is van Bevrijdingsdag en de referentie aan de historische gebeurtenis: gaat het om het verleden zelf – bijvoorbeeld het levend houden ervan – of zijn 5 mei en de aandacht voor het verleden elementen waarmee effecten in actuele kwesties worden beoogd? Vanuit deze twee vragen ontstaan twee perspectieven voor de invulling van Bevrijdingsdag.

Perspectief 1: Bevrijding exclusief of inclusief?

Bevrijdingsdag gaat over de bevrijding van de Duitse en Japanse bezetting in de Tweede Wereldoorlog. Van daaruit zijn echter verbanden te maken met andere gebeurtenissen en soorten onvrijheid – en de bevrijding daarvan. Via de redeneerpatronen zoals in hoofdstuk 2 beschreven is het bijvoorbeeld mogelijk om onvrijheid van vrouwen of onderdrukking in andere landen te verbinden met de bezetting en bevrijding van Nederland in de Tweede Wereldoorlog. Leed, onderdrukking en bevrijding kunnen eenvoudig via analogieën in redeneerpatronen met elkaar verbonden worden. De eerste ‘as’ in het denken over vrijheid en bevrijding is daarom de vraag in hoeverre de bevrijding als exclusief en afgebakend wordt gedacht, of als inclusief en open voor associatie wordt opgevat.

Perspectief 2: Bevrijding als doel op zich of als middel voor iets anders?

Bevrijdingsdag gaat dan weliswaar over de bezetting en de oorlog – over het verleden –, maar de vraag is van daaruit wel of en hoe het verleden wordt ingezet. Staat op Bevrijdingsdag het verleden centraal om en als zichzelf, in zijn eigenheid en als doel op zich? Of staat het ten dienste van iets anders, bijvoorbeeld bewustwording van thema's die nu actueel zijn en waar hedendaagse belangen mee verbonden zijn. In het eerste geval is het verleden belangrijk in en om zichzelf en proberen we dat op 5 mei te eren en er nabij te komen; in het tweede geval is het verleden functioneel voor iets anders en ligt in dat andere het grootste belang. Wij proberen dan niet zelf nabij de historische sensatie van de bevrijding te komen, maar de bevrijding dichtbij andere thematiek te brengen om daar iets teweeg te brengen.



Figuur 1: vier varianten van bevrijding.

Variant 1: Bevrijding als unieke historische gebeurtenis (linksonder)

De bevrijding is op te vatten als een historische gebeurtenis, die weliswaar in zijn oorzaken en gevolgen verbonden is met andere periodes en gebeurtenissen, maar die daarin niet zijn betekenis vindt. Die betekenis, zo staat in deze opvatting centraal, komt voort uit de gebeurtenis zelf. Het gaat dan dus om de eigenheid van de gebeurtenis: bijvoorbeeld de feitelijke gebeurtenissen, maar ook de tijdgeest en de toenmalige indrukken van wat er aan de hand was. Steeds is de kern hetzelfde: het verleden vertegenwoordigt waarde in zichzelf. Het is er niet ten dienste van iets anders – in de chronologie per definitie iets van later – maar is er vanwege zichzelf. Herinneren, memoreren en vieren gaan dan ook letterlijk om die herinnering. Het stilstaan bij de bevrijding beperkt zich daarmee eveneens letterlijk tot het stilstaan bij het moment van de bevrijding. Dat gaat niet per se om de dag ‘5 mei 1945’, het gaat ook om het proces van de bevrijding en bezetting dat er aan vooraf ging, en de ontwikkelingen die er in de maanden er na op volgden. De dag representeert de historische gebeurtenis van de bevrijding dus weliswaar in brede zin – en neemt daarin ook de oorlog en misschien zelfs de aanloop er naartoe mee – maar het primaat ligt exclusief bij de gebeurtenis zelf. ‘Opdat wij nooit vergeten’ is hier een passend motto: het stilstaan bij het verleden houdt de herinnering levend. Omdat het gebeurde te waardevol is om vergeten te raken.

Variant 2: Bevrijding als historische gebeurtenis die iets leert voor later (rechtsonder)

‘Wie niet leert van de geschiedenis is gedwongen hem te herhalen.’ Het is een citaat dat veel mensen kennen en dat ze met instemming begroeten. Fouten zijn er in dit perspectief om van te leren – net als successen – en de geschiedenis is een rijke bron van successen en fouten. Het verleden zit zo bezien vol met lessen voor het heden. In deze opvatting is er oprechte aandacht voor de geschiedenis, die met een zekere precisie wordt beschreven, maar het gaat daarbij niet primair om het verleden. Het verleden is een bron van leren, waarbij de toepassing van de lessen uit het verleden in het heden centraal staat. Met de aandacht voor het verleden wordt een leereffect in de actualiteit beoogd; het is een instrumentele opvatting van geschiedenis. Dat kan bijvoorbeeld gaan om het niet opnieuw begaan van eerdere fouten, maar ook het doorzien van patronen en gevaren van schijnbaar onschuldige ontwikkelingen of gebeurtenissen. Het stilstaan bij de bevrijding, en wat er aan vooraf ging en er op volgde, staat in het teken van het leren. Kennis van de geschiedenis vormt mensen en fungeert bijvoorbeeld als een gemeenschappelijk referentiekader dat maakt dat men-

sen zich op een bepaalde manier gedragen. Daarbij is – op allerlei verschillende manieren – veel aandacht voor het voorkomen van herhaling. ‘Dit nooit meer’ is daarom een passend motto bij deze benaderingswijze. Het verleden staat centraal, maar vooral vanuit het perspectief van het voorkomen van herhaling. Dat laatste is dominant. Het verleden is vormend voor het heden, in plaats van dat het in eigenheid van waarde is.

Variant 3: *Bevrijding als historische gebeurtenis die door koppeling levend blijft (linksboven)*

Een derde perspectief is dat waarin de bevrijding weliswaar in zijn eigenheid centraal staat – het gaat om ‘toen’ – maar waarbij er omwille van de aandacht voor wat er toen gebeurd is verbindingen worden gelegd met hedendaagse thema’s. Dat gebeurt bijvoorbeeld in pogingen om beelden van de oorlog over te dragen aan jongere generaties. Zij hebben zelf geen herinnering aan bevrijding of aan het soort onvrijheid waar bij het spreken over de oorlogsjaren aan wordt gerefereerd. Er wordt daarom gezocht naar overbrugging van de kloof in de beleving en ervaring. De eigenheid van de oorlog staat centraal, maar om deze invoelbaar en begrijpelijk te maken worden vergelijkingen gemaakt met meer actuele gebeurtenissen of actuele interesses. Daarmee gebeurt meer dan alleen verbinding door de tijd heen. Het gaat ook om het verbinden van andersoortige gebeurtenissen. Daarbij is het uiteraard steeds de vraag in hoeverre de analogieën recht doen aan het verleden. Per definitie is de analogie altijd anders dan de oorspronkelijke gebeurtenis en is er dus sprake van een zekere verwatering van het verleden. De kwestie is dan of er sprake is van balans tussen het één en het ander en of het doel – het levend houden van de herinnering aan het verleden – het middel van het verwateren ervan rechtvaardigt. Het verwateren betreft niet de beleving van de herinnering, die wordt juist intensiever, maar de precisie ervan. Omwille van het in stand houden van de herinnering en de vrijheid is het belangrijk om steeds te zoeken naar nieuwe middelen om de verbinding met het verleden te maken.

Variant 4: *Bevrijding als metafoor of analogie voor wat nu speelt (rechtsboven)*

In de vierde variant is bevrijding weliswaar een historische gebeurtenis, maar wordt deze primair opgevat als een metafoor voor een actualiteit. Het is het begin van een redenering over een probleem of ontwikkeling die zich in het heden – hier of elders – voordoet. Dat kan gaan om het wijzen op een ontwikkeling die al volop gaande is, maar ook om het laten zien van een mogelijk *hellend vlak*. Er wordt bijvoorbeeld niet gewezen op actuele pogroms nu en van daaruit een verbinding gelegd met het verleden: er

worden gebeurtenissen in het heden geïdentificeerd die zouden kunnen leiden tot pogroms. Voor het duiden van die mogelijke ontwikkeling wordt het verleden benut. Er zijn talrijke varianten te benoemen, waarin de bevrijding op positieve of negatieve manier wordt ingezet als element in een argument rondom een actualiteit. Dat kan gaan om het belang van Europese integratie, het debat rond ritueel slachten, af luisterpraktijken door de overheid of militaire interventie in (al dan niet binnenlandse) conflicten in het buitenland. In dergelijke redeneringen is veel aandacht voor het verleden van de bevrijding, soms zelfs heel gedetailleerd of bloemrijk, maar is dat niet de essentie van het betoog. Het verleden is een instrument voor het bereiken van een ander doel. Let wel, dit is meer dan alleen een strategische inzet van het verleden: het kan net zo goed als de eerdere varianten een overtuiging zijn over de rol en betekenis van het verleden. Het verleden heeft in die overtuiging alleen betekenis als les voor het heden en dat kan zelfs zo ver gaan dat de lessen in het heden worden benoemd als postuum eerbetoon aan de vele slachtoffers uit de oorlog. ‘Het is niet voor niets geweest’ is een motto dat daar bij past.

Vier verhaallijnen over bevrijding

Voor elk van de vier varianten geldt dat het uitgangspunt hetzelfde is, maar dat er vanuit dat uitgangspunt een heel ander verhaal tot stand komt. Er is 5 mei 1945, waarop Nederland van de bezetting werd bevrijd. Dat historische feit staat, maar de betekenis ervan is open. Bevrijding is wat men er van maakt. De vier varianten zijn heel andere verhaallijnen over wat 5 mei 1945 betekent. Ze zijn anders in de manier waarop er met die historische gebeurtenis wordt omgegaan, zowel in de koppeling met andere thema's als in de doelen die daarmee worden nagestreefd (heden of verleden). En zo worden het heel andere ‘Bevrijdingsdagen’.

Soms is het verleden het vertrekpunt voor een verhaal dat primair een reflectie op het heden biedt, soms gaat het verhaal juist primair over het verleden en bestaat het verhaal ook omwille van het verleden. Het tonen van de variatie in de viering van 5 mei maakt de lading van de gebeurtenis expliciet. Die is niet – of niet alleen – gelegen in het beladen karakter van datgene dat gevierd wordt, maar vooral ook in de vele doelen en invullingen die daarmee kunnen worden nagestreefd.

Thema's als de ‘festivalisering’ van 5 mei kunnen in dat schema worden geplaatst: een Bevrijdingsfestival kan passen in het verhaal van variant 3 (linksboven), waarin het verleden levend wordt gehouden door koppeling met actuele thema's en met actuele interesses van jongeren. Festivals

passen dan in een verhaal over 5 mei en bevrijding als een proces dat nooit 'af' is, maar door moet worden gegeven aan nieuwe generaties – met het festival als middel dat aansluit bij de leefwereld van die generaties. Dankzij het festival is er interesse in en bewustzijn van het verleden. Maar het Bevrijdingsfestival kan ook passen in het verhaal van variant 4, waarin het festival letterlijk een podium is om thema's rond actuele onvrijheid aan de orde te brengen. Het verhaal is dan dat er 'ooit' 5 mei 1945 was, maar dat er nu thema's zijn die evenzeer om bevrijding vragen. 5 mei 1945 is dan de aanleiding voor mobilisatie rondom een ander thema. In de meest extreme vorm van variant 4 – geheel rechtsboven – is het Bevrijdingsfestival niet meer dan een podium voor een leuk feest. De aanleiding is 5 mei, maar het had evengoed iets anders kunnen zijn. Op vergelijkbare wijze kunnen allerlei activiteiten van 5 mei in de velden geplaatst worden. Vaak zal het zo zijn dat eenzelfde type activiteit volgens verschillende velden invulling kan krijgen. Wij presenteren dat als gelijkwaardige keuzes, in die zin dat wij geen voorkeur voor een bepaald veld willen uitspreken. Het schema kan juist een voertuig zijn voor het voeren van dat type discussie.

De verhaallijnen zullen als strategie vaak 'onbedoeld' en expliciet zijn, en vooral een emergent en impliciet karakter hebben. Toch is de betekenis er daarmee niet minder om. De verhaallijnen waarin 5 mei geplaatst wordt 'maken' de realiteit van de viering en kleuren daarmee ook sterk de manier waarop het verleden vorm krijgt. En ook als er geen expliciete strategie is voor de invulling van Bevrijdingsdag, dan ontwikkelt zich in de praktijk een variant. Het model met de vier varianten maakt reflectie op deze strategie – en de praktijk van 5 mei – mogelijk.

4

Conclusie: van Vrijheidsbegrip naar Bevrijdingsdag

De verhaallijnen en de dilemma's van Bevrijdingsdag vormen samen het speelveld voor de keuzes over het verhaal van Bevrijdingsdag. De keuzes liggen zowel op het niveau van de *koppelingen* met het verleden en van de *intenties* rond de omgang met het verleden. In elk van die varianten zal het verhaal van Bevrijdingsdag een heel ander karakter krijgen. Daarbij zijn uiteraard allerlei mengvormen mogelijk, die varianten combineren of die meer of minder ver gaan in de beweging in een bepaalde variant. De invulling van Bevrijdingsdag vraagt om een viertal afwegingen, dat we hier bespreken.

Focus of variatie?

Een eerste keuze in het bepalen van de koers in de varianten van bevrijding is of er sprake moet zijn van *focus of variatie*. Met *focus* doelen we op het expliciet kiezen van één variant die in de vormgeving van Bevrijdingsdag dominant is. Bij *variatie* wordt toegelaten dat verschillende varianten naast elkaar benut worden. In beide gevallen geldt dat dit expliciete keuzes kunnen zijn, die vooraf worden gemaakt, maar ook dat het gevolgen kunnen zijn die zich gaandeweg ontwikkelen. Interessant is daarbij ook om te zien welke accenten zich vanuit de samenleving ontwikkelen en hoe die zich verhouden tot de keuzes die vanuit het comité worden gemaakt. In het geval van de keuzevariatie is één van de afwegingen of 5 mei als een portfolio wordt benaderd, waarin steeds wordt bezien of er een gewenste verhouding is in de spreiding over de verschillende varianten.

Een dag of een proces?

Een tweede keuze ligt in de opvatting over Bevrijdingsdag in relatie tot het overige deel van het jaar. Eenvoudig gesteld komt dat neer op de vraag of Bevrijdingsdag een dag of een proces is? En of de dag zelf – 5 mei – een geïsoleerd fenomeen is of verbonden is met andere momenten in het jaar. Als Bevrijdingsdag een eenmalig fenomeen is, dan is dat het moment

waarop bevrijding en de daarin eventueel te koppelen thematiek aan de orde moet komen. Het kan ook worden gezien als een impuls die op de dag wordt gegeven aan een permanent proces van bewustzijn en bewustwording van thema's als vrijheid, onvrijheid en bevrijding. De procesbenadering impliceert een andersoortige invulling van Bevrijdingsdag. Eén van de mogelijke consequenties van het kiezen voor een procesbenadering is dat de relevantie van 5 mei afneemt en dat er meer aandacht is voor andere momenten in het jaar. Overigens zou het tegenovergestelde ook goed kunnen, namelijk dat de intensiteit van 5 mei toeneemt, zodat de effecten ervan gedurende het jaar doorwerken en voelbaar zijn. Het zou ook kunnen betekenen dat er een veel indringender proces in de aanloop naar 5 mei wordt vormgegeven, waarbij 5 mei eerder de kroon op die aanloop is dan 'het' evenement rond vrijheid en bevrijding.

Voor allen, van één?

5 mei is een feest voor iedereen. Dat wil zeggen, het richt zich niet specifiek op één doelgroep en met het oog op wat er gevierd wordt is het logisch dat het voor iedereen toegankelijk is. Maar hoewel 5 mei voor allen is, is het dan de vraag of het ook van allen is of van één. Wie is de 'eigenaar' van 5 mei en vanuit welke samenstelling ontstaat een feest dat daadwerkelijk voor iedereen toegankelijk is? Wat als de viering verder populariseert en misschien zelfs commercialiseert? Nu zijn de Bevrijdingsfestivals voorbeelden van de pogingen om een breder publiek te bereiken. Dat is een uitwaaiieren en 'populariseren' van een opzet van 5 mei die meer elitair en specifiek van karakter is. Een toegift op een meer specifiek model, dat vervolgens ook kritische geluiden over 'festivalisering' uitlokt. Interessant is daarom het gedachte-experiment van een commercialisering van Bevrijdingsdag. Wat als tegenover de huidige programmering van Bevrijdingsdag een 'sbs'-achtig concept geplaatst zou worden? Of wat als John de Mol Bevrijdingsdag zou 'produceren', of Joop van den Ende een reeks Bevrijdingsfestivals zou organiseren? Deels gebeurt dat al, met biermerken en radiostations die rond Bevrijdingsdag feesten organiseren. Maar wat als dat verder doordringt tot in de kern van Bevrijdingsdag?

Ten besluit: verder met Bevrijdingsdag

Dit essay is tot stand gekomen als bijdrage aan een reflectie van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. In ons essay ligt de nadruk op het in beeld brengen van de vragen en dilemma's rond Bevrijdingsdag en het inzichtelijk maken van de variëteit aan opties voor de invulling van 5 mei. Dat kan als reactie op toenemende druk op Bevrijdingsdag en de Bevrijding, bijvoorbeeld als politieke bewegingen of bepaalde belangengroepen deze claimen in analogie met hun eigen doelen. Maar het kan ook meer proactief, vanuit de gedachte dat Bevrijding en vrijheid voortdurend aandacht en onderhoud vereisen. We hopen dat dit essay een bijdrage levert aan het levend houden van de Bevrijding, Bevrijdingsdag en het vieren van de vrijheid.

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld het werk van Hannah Arendt; de 'Four Freedoms' zoals aangehaald door Franklin D. Roosevelt; Isaiah Berlin over de positieve en negatieve vrijheid; zie ook de verschillende '5-mei lezingen', te raadplegen via: http://www.4en5mei.nl/viervrijheid/start/5_mei-lezing.
- 2 Zie: Francis Fukuyama (1992). *The End of History and the Last Man*. Free Press.
- 3 Zie: Hannah Arendt (1958). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press. Zie ook: Hannah Arendt (1963). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. (Rev. ed. New York: Viking, 1968).
- 4 Zie essay 1 voor een meer uitgebreide beschouwing over het vrijheidsbegrip en de variëteit ervan.
- 5 Dat is niet uniek voor de oorlog en de Bevrijding, maar een generiek kenmerk van alle geschiedschrijving en herinnering. Het zijn altijd interpretaties, selecties, of anderszins onvolledige representaties van het verleden. Wel menen wij dat rond beladen gebeurtenissen – zoals oorlog en bevrijding – de gelijkenissen en vereenvoudigingen meer spanningsvol, meer beladen en in die zin ook meer politiek zullen zijn. Omdat de historische gebeurtenis zelf gevoelig is, is elke historische vergelijking en interpretatie dat ook.

Over de NSOB

Nederlandse School voor Openbaar Bestuur

De Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB) verzorgt sinds 1989 hoogwaardig postacademische opleidingen. In dat jaar besloten de Universiteit Leiden en de Erasmus Universiteit Rotterdam tot de oprichting van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur. Sinds juli 1995 participeren behalve de Universiteit Leiden en de Erasmus Universiteit Rotterdam ook de Universiteit Utrecht, de Universiteit van Amsterdam, de Technische Universiteit Delft, de Universiteit van Tilburg en de Vrije Universiteit Amsterdam in de NSOB. Vanaf haar aanvang streeft de NSOB ernaar om met geavanceerde en uitdagende opleidingen voor het topsegment van het management in openbaar bestuur en publieke sector bij te dragen aan een hoogwaardig openbaar bestuur.

De opleidingen van de NSOB onderscheiden zich door geavanceerde didactische concepten, een excellent docentenkorps van top-wetenschappers en vooraanstaande professionals uit de praktijk en intensieve en kleinschalige onderwijsvormen. De opleidingen bieden een mix van cognitieve verdieping, theoretische en professionele reflectie, oefening in professionele en persoonlijke competenties, toepassing van kennis en inzichten in complexe advies- en onderzoeksopdrachten. De opleidingen zoeken de grenzen van weten en kunnen op en dagen de deelnemers uit hetzelfde te doen.

De NSOB is sinds 2006 niet alleen een hoogwaardig opleidingsinstituut voor de publieke sector, maar tevens een *denktank*. In die functie wil de NSOB bijdragen aan kennisontwikkeling voor en over openbaar bestuur en publieke sector. Het gaat daarbij om strategische vragen over beleidsinhoud en sturingsrelaties, over verschuivende verhoudingen tussen private, publieke en politieke domeinen en over de vormgeving en instrumentering van veranderingen in die domeinen.

De NSOB werkt aan vragen die worden aangereikt door opdrachtgevers uit openbaar bestuur en publieke sector, maar ook aan vragen die voortkomen uit autonome wetenschappelijke en professionele reflectie. De NSOB biedt ruimte en inspiratie voor gasten uit de praktijk en de wetenschap, tijdens en na hun loopbaan. De NSOB organiseert publieke debatten en verzorgt wetenschappelijke en professionele publicaties.

